

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 1–2 (2016)

UDK: 811.163.2'282.3(497.113)

81'243:39(=163.2)

COBISS.SR-ID: 224839948

DOI: 10.2298/JFI1602007S

Примљено: 22. децембра 2015.

Прихваћено: 28. јануара 2016.

Оригинални научни рад

БИЉАНА Љ. СИКИМИЋ*

Балканолошки институт САНУ, Београд

МОТОКИ Ј. НОМАЋИ**

Словенско-евроазијски истраживачки центар

Универзитет Хокаидо, Сапоро

ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖ МЕМОРИЈАЛНОГ ПРОСТОРА ВИШЕЈЕЗИЧНИХ ЗАЈЕДНИЦА: БАНАТСКИ БУГАРИ / ПАЛЋАНИ У СРБИЈИ***

Предмет истраживања овог рада је анализа мањинских језичких политика у српском делу Баната кроз анализу језичког пејзажа меморијалног простора Банатских Бугара (насеља Конак, Јаша Томић и Скореновац). Показане су промене у приватним идеолошким ставовима о писаном банатско-бугарском језику кроз примењене стратегије избора језика за натписе на надгробним споменицима током двадесетог века, као и лингвистичке тенденције на споменицима подигнутим у двадесет и првом веку.

Кључне речи: језички пејзаж, Банатски Бугари, вишејезичност, надгробни натписи, сакрални простор, антропонимија, угрожени језици.

* biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

** mnomachi@slav.hokudai.ac.jp

*** Усмена верзија рада била је представљена на Деветом светском конгресу ИССЕЕС, у Макухарију, августа 2015. године. Аутори су захвални проф. Адаму Јаворском (Универзитет у Хонгконгу) и др Александри Саламуровић (Универзитет у Јени) на корисним сугестијама за коначно уобличење овог рада. Из штампане верзије рада, из техничких разлога, изостаје фотографска документација, као и статистички прикази употребе језика на споменицима Банатских Бугара на гробљима у Јаши Томићу и Конаку.

Увод

Овај прилог има за циљ да покуша да осветли питања вишејезичности, симболичке функције језика Банатских Бугара као и процесе замене језика и/или његове ревитализације у насељима јужног и средњег Баната а у светлу теоријског концепта језичког пејзажа. Из овог угла могуће је сагледати видљивост претпостављене вишејезичности, али и даље остаје отворено питање да ли просто постојање натписа на различитим језицима подразумева аутоматски и вишејезичност локалног становништва. На другом истраживачком нивоу, на нивоу заштите угрожених језика, поставља се питање етнолингвистичке виталности језика Банатских Бугара, односно – у којој мери у овом раду анализирани натписи на малим језицима у сакралном контексту гробља помажу процесу очувања језика.

Споменик на гробљу комуницира и на личном и на социјалном нивоу, он садржи лични и јавни опроштај будући да је споменик постављен у јавном простору. Постављање или изостављање имена или фотографије покојника има лично значење за оног ко споменик подиже.¹ Савремени споменици, за разлику од старијих који су обично типизирани, могу бити веома персонализовани и садрже интимну комуникацију са покојником. Подизањем споменика пружају се информације не само о покојнику већ и о његовој породици, религиозности, пореклу, односно омогућава се увид у шири историјско-политички контекст.

Студија је настала на теренским истраживањима и теренском документовању банатско-бугарског језика и свеобухватном увиду у развој и статус банатско-бугарског књижевног језика.

Језички пејзаж

Истраживања језичког пејзажа (ЈП) користе писани језик у јавном простору као примарни извор података о језичкој ситуацији на одређеној територији. Развијају се углавном у домену социolingвистике, али су повезана и са другим хуманистичким наукама – визуелном антропологијом, психологијом, социологијом, просторним планирањем, између осталог.

¹ Изучавање надгробних споменика традиционално припада доменима археологије, епиграфике и историје уметности. Савремени етнографски оквир изучавању сеоских гробаља у Србији дају радови етнолога Босе Росић (уп. нпр. Росић 1999), а антрополози се баве трансформацијама „простора смрти“ (уп. нпр. Трбољевић 2011).

Свеобухватни преглед новијег развоја на пољу језичког пејзажа, пре свега у двојезичним и мултијезичким заједницама објавио је Дурк Гортер (GORTER 2013) са фокусом на истраживања после 2007. године. Нови часопис *Linguistic Landscape* основан је 2015. године, а претходили су му тематски бројеви часописа *International Journal of Multilingualism* (2006), *International Journal of Bilingualism* 18/5 (2014), као и низ веома утицајних тематских зборника радова: SHONAMY/GORTER 2009, SHONAMY/BEN-RAFAEL/BARNI 2010, GORTER et al. 2012, HÉLOT et al 2012.

Бројни велики градови у свету до данас су већ добили описе и анализе свог лингвистичког пејзажа, али то није случај са руралним језичким пејзажима. Могу се поменути студије које укључују и руралне пејзаже Канаде (DAVELUY/FERGUSON 2009), односно руралне пејзаже јужне Африке (DU PLESSIS 2010). Рецепцију језичког пејзажа у зависности од степена писмености потенцијалних корисника у једном селу у Гамбији анализира студија JUFFERMANS/COPPOOLSE 2012. Фински социолингвиста Пиетикаинен (PIETIKÄINEN 2014) открива поглед из 'периферијске вишејезичне перспективе' једног Сами села у Финској и размишља о односу центра и периферије, односно говори о 'периферијским језичким заједницама', заједницама које се налазе на периферним локацијама где је однос између мањинских и већинских језика флуидан и флексибилан.

У Србији и ширем региону такође су увелико започета теренска документовања језичког пејзажа и њихова анализа: значајне социолингвистичке резултате тек треба очекивати јер је у питању област од посебног интереса због своје вишејезичности, али и сложене и динамичне језичке политике (уп. VUKOVIĆ 2012, GRBAVAS 2015). Марија Недељковић Правдић је сумирала основне теоријске поставке и досадашње резултате у домену језичког пејзажа, али без примене на неки конкретни језички пејзаж (НЕДЕЉКОВИЋ ПРАВДИЋ 2015). Показало се да су истраживања језичког пејзажа посебно значајна у вишејезичном контексту будући да визуелна информација о присуству језика утиче на перцепцију социјалног статуса различитих језика, па чак и на сопствено језичко понашање (GORTER 2007: 4). Проучавање језичког пејзажа истовремено омогућава увид у мањинску језичку политику, односно усаглашеност званичне мањинске језичке политике на одређеној територији у вишејезичном контексту са постојећим језичким пејзажом.

Границе језичких „територија“ регулишу се службеним прописима о језичкој употреби у јавном простору. Постоје значајне разлике између, са једне стране приватних писаних ознака (енг. *bottom-up*),

какве су, на пример, називи продавница, писани огласи постављени на неком јавном месту и, са друге стране, службених писаних ознака (енг. *top-down*), какве су, на пример, званичне табле са називом улица, саобраћајне ознаке, имена државних институција, које би требало да одражавају службену језичку политику. Приватне ознаке такође су под утицајем службене језичке политике, али често одражавају и индивидуалне преференције. Оба нивоа заједно одражавају односе моћи унутар заједнице, као и евентуалне утицаје глобализације. Разлика између службених и приватних писаних ознака омогућава увид у реалне резултате језичке политике: службене ознаке показују званични став државе, а приватне ознаке показују како обични људи прихватају и примењују званичну језичку политику.

Стање језичких права говорника неког језика не одређује обавезно само њихов број, од великог је утицаја статус језика у друштву и обрасци његове употребе и видљивост у језичком пејзажу. Мање престижан статус неког језика може да доведе до његове маргинализације, а у појединим случајевима и губитка мањих језика, њихове 'невидљивости' (уп. RİCENTO 2000: 204).

О језичком пејзажу града Суботице постоји студија Петра Вуковића (VUKOVIĆ 2012), која анализира језичку мањинску политику у овом граду на основу снимљених натписа у улици Димитрија Туповића. Нажалост, није наведено време теренског документовања, а значајно би било знати и макар приближно време постављања приватних вишејезичних натписа, односно дијахрона димензија пејзажа би могла говорити о евентуалним утицајима савремене језичке политике. Да би се отклониле извесне недоумице око редоследа натписа на званичним таблама потребно је указати на следећи став из Закона о службеној употреби језика и писама (2010): „Ако је више језика националних мањина у службеној употреби, текст на тим језицима исписује се после српског по азбучном реду.“ Истим законом регулисана је и употреба ћириличног и латиничног писма („Орган, организација и други субјект може свој назив, фирму или други јавни натпис да испише, поред ћириличног и латиничним писмом.“)²

У нашем прилогу, у односу на постојећу литературу о језичком пејзажу, отварају се два недовољно истражена домена: питање језичког пејзажа у руралном контексту и ЈП у меморијалном контексту гробља. Зборник радова SNOHAMU/GORTER 2009 имао је за циљ проширивање пејзажа у који су укључени и историјски важни „мо-

² Преглед важећих закона о језику у словенским земљама в. у: Вачкова 2014.

нументални записи“ (енг. *monumental inscriptions*). Наш прилог ће показати значај ефемерних монументалних записа за динамичку перспективу језичког пејзажа будући да сваки запис на локалном гробљу садржи и тачну годину свог настанка (*terminus ante quem*), а у неким случајевима и тачан датум.

Банатски Бугари и њихов језик у српском Банату

Данашњи Банатски Бугари (у употреби је и синонимни етноним *Палћани*) потомци су Бугара католика који воде порекло из данашње северозападне и северне централне Бугарске. Они су се преселили у Банат, првобитно у Вингу и Стар Бишнов (рум. *Dudești Vechi*), средином 18 века. У данашњем српском делу Баната Банатски Бугари се појављују крајем 18. века и током 19. века у потрази за бољим животним условима. Међу селима у које су се Банатски Бугари преселили, главна су следећа: Модош / данас Јаша Томић (1779), Конак (1820), Стари Лец (1820), Бело Блато (1825), Скореновац (1866) и Иваново (1867). Према Телбизову и Вековој-Телбизовој (1963: 21), 30-их година прошлог века у тадашњој Краљевини Југославији постојало је око 6.000 Банатских Бугара (800 у Јаши Томићу, 800 у Конаку, 30 кућа без прецизног податка у Старом Лецу, 1.600 у Белом Блату, 800 у Скореновцу и 1.600 у Иванову).

Према резултатима најновијег пописа становништва у Србији 2011, могло би се претпоставити да у Србији постоји око 1.000 Банатских Бугара (овај број је тешко утврдити будући да попис не разликује православне Бугаре од Бугара католика). Релативно брзо смањивање броја Банатских Бугара се објашњава мешовитим браковима нарочито са већинским становништвом у локалној заједници. У почетној фази је била честа хетерогамија са Мађарима, с којима деле католичанство, што траје и дан данас. У последње време није редак случај мешовитих бракова са Србима, откад религија више није најважнији елемент идентитета, а језици су блиски. Дакле, данас је у Србији већина Банатских Бугара вишејезична: осим свог првог језика, банатско-бугарског језика, односно *џалћанског*, који тако међусобно зову, они говоре мађарски, српски и понекад словачки (нарочито у Белом Блату). У млађим генерацијама постоје и Банатски Бугари који се изјашњавају као (Банатски) „Бугари“, мада скоро уопште не знају тај језик, пошто се језик више не преноси на млађу генерацију.

Све то објашњава разлоге због којих је статус банатско-бугарског језика нижи од статуса горенаведених званичних језика, нарочито

српског и мађарског, чија је функционална сфера знатно ширира од банатско-бугарског, који се само изузетно употребљава као говорни језик, без обзира на то што још од средине 19. века Банатски Бугари имају писмени односно – књижевни језик који се прилично разликује од стандардног бугарског језика тиме што користи латиницу као симбол католичанства.³ Овај књижевни језик је функционисао у Србији све до тридесетих година 20. века у католичким црквама (уп. TELVIS 1938), али касније, све до краја 20. века, није било могућности за његову употребу. Захваљујући локалним активистима у Србији и сарадњи са Банатским Бугарима из Румуније, који имају снажнију и дужу традицију писаног језика, поново је почела активност на том језику. На самом крају 20. века локални свештеник Стојан Калапиш поновно је почео да користи банатско-бугарски језик у сфери религије, а 2007. године почеле су са излажењем локалне вишејезичне новине *Ивановачки добошар*, у којима постоје чланци и на банатско-бугарском језику.

Иако су Бугари у Србији признати као национална мањина и права употребе језика и писма јесу гарантована различитим прописима, нигде се не помињу Банатски Бугари или *Палћани* као посебна етничка група.⁴ То би значило да се од Бугара, укључујући ту и Банатске Бугаре, очекивала употреба ћириличног писма. Тек од 2008. године уведене су вишејезичне табле на банатско-бугарској латиници у селу Иваново, у коме је према попису из 2002. године било 307, а десет година касније, на попису из 2011. године, 254 Бугара, више од 15% укупног становништва овог насеља, колико је потребно према Закону о службеној употреби језика и писама (усвојеном 2010. године). У данашњој Србији Иваново је једино насеље у ко-

³ Преглед социолингвистичких расправа о статусу банатско-бугарског (језик или дијалекат, историјат стварања књижевног језика, ренесанса књижевног језика у румунском Банату, улога бугарске државе и бугарског књижевног језика за очување (банатско-)бугарског идентитета, опадање банатско-бугарског у југословенском Банату и током периода комунизма у Румунији, социолингвистичке промене у послератној Југославији, садашње стање банатско-бугарског у Румунији, почеци прекограничне сарадње, ревитализација у српском делу Баната, утицај савремене Бугарске и колебање идентитета) уп. у: НОМАСИ 2015. Дискусија о статусу банатско-бугарског као књижевног језика још увек остаје отворена у славистици, коју воде, уз бугарске лингвисте, дуги низ година и Александар Дуличенко и Клаус Штајнке (уп., у новије време Дуличенко 2014, STEINKE 2006).

⁴ У питању су следећи закони: Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним и мањинским језицима (2005) и Закон о службеној употреби језика и писама (2010).

ме број Банатских Бугара износи 15% укупног становништва, тако да је Иваново истовремено и једино насеље у Србији у коме постоје званични јавни натписи на банатско-бугарском језику. Данас у Иванову постоје тројезичне табле са називима улица, као и тројезичне табле на свим локалним институцијама (основној школи, згради месне канцеларије) на којима су натписи на српском, банатско-бугарском и мађарском језику.

Банатско-бугарски језик се не учи у школама, будући да није признат као званични мањински језик. У сарадњи панчевачке невладине организације *In Medias Res*, током 2009. године била је организована радионица палћанског језика, у којој су језик својих предака могли да уче и деца и одрасли, али у 2015. године ова активност поново застаје због финансијских проблема.

Савремени бугарски лингвисти са којима су обављана заједничка теренска истраживања у Банату (једнако као и бугарски лингвисти старије генерације, уп. нпр. Стойков 1967) сматрају говор банатских Бугара за „другу писано-регионалну норму“ бугарског језика (Иванова/Бечева 2003, Бечева 2009). Ако би се у оквиру језичког пејзажа укључио и језички пејзаж савремених научних радова, показале би се велике недоследности у транскрипцији банатско-бугарске усмене теренске грађе: бугарском ћирилицом (на пример, Бечева 2007, 2009; Вучковић 2007; Джонова 2007; Ликоманова 2007; Тишева 2007; Узенева 2007), затим на прилагођеној латиници: Вучкович 2008, Vučković 2009, односно транскрипција блиска банатско-бугарској латиници у: Vučković 2010, Nomasi 2015.

Банатско-бугарски језик као угрожени језик

Вредно је напоменути да се банатско-бугарски језик обично класификује као угрожен.⁵ Према подацима Унеска,⁶ у Србији постоји шест угрожених језика.⁷ Унескова скала угрожености језика има пет нивоа:⁸ рањив (већина деце говори дати језик, али је сфера

⁵ Не указујући разлог, Салминен (Salminen 2007) уопште не помиње банатско-бугарски језик у списку угрожених језика у Европи.

⁶ Види: <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>

⁷ То су арумунски, банатско-бугарски, јеврејски шпански (сефардски), ромски, русински и „торлачки“ (енг. Torlak).

⁸ Скала угрожености језика разликује се у зависности од угла гледања, по-дробније види у BRADLEY 2011.

употребе ограничена, обично на кућну употребу), дефинитивно угрожен (језик се више не преноси деци), озбиљно угрожен (језик говоре само старије генерације; генерација родитеља разуме језик, али га не преноси деци нити га користи у међусобном разговору), критично угрожен (језик говори само најстарија генерација и то само делимично и у ретким приликама), језик је изумро (нема говорника). Иако подаци Унеска класификују банатско-бугарски језик као „дефинитивно угрожен“, мора се имати у виду да ови подаци не разликују језичку ситуацију у Србији од оне у Румунији. Како показује Номаћи (НОМАСНИ 2015), у Србији је банатско-бугарски озбиљније угрожен него у Румунији и фактички се налази међу „озбиљно угроженим и критичко угроженим“, док у Румунији деца и млађе генерације још увек говоре банатско-бугарски језик.

Рурални контекст банатско-бугарског језичког пејзажа

Будући да у руралним заједницама постоји веома мало видљивих јавних натписа, могуће да је управо то био разлог што су ређе коришћени за анализу у домену језичког пејзажа.

Јавни натписи

У Србији то могу бити (у неким насељима и веома ретко) натписи назива улица, само су кућни бројеви обавезни. На неким кућама постоје имена власника и/или година зидања која постављају (приватно) сами власници. Званични натписи постоје на улазу и излазу у насеље (на више језика ако је насеље мултиетничко), као и на зградама у којима су смештене локалне институције (које постоје у само већим руралним насељима): у питању су месна канцеларија, месна заједница и школа. Језик ових натписа је регулисан локалним прописом у зависности од етничког састава становништва.

Петојезична табла која данас постоји на улазу у Бело Блато, за разлику од званичних назива улица у селу на три језика на нивоу насеља (српском ћирилицом, мађарском и словачком), односно на четири језика на нивоу општине Зрењанин на таблама локалне управе (српском ћирилицом, мађарском, румунском и словачком) постављена је као туристичка реклама будући да се туризам у Белом Блату промовише и кроз његов вишенационални састав. Четврти по реду језик на овој туристичкој табли је банатско-бугарски, који укључује и одговарајући назив имена насеља (*Dubre dušli u Liznajt!*).

Практично у свим руралним насељима у Србији у центру села постоји још из времена социјализма споменик који помиње локалне жртве из Другог светског рата. Споменик обавезно садржи и одговарајући текст обично на латиници, осим ако је у питању споменик погинулим руским војницима када је натпис на руском језику,⁹ као што је то у селу Иваново, који додатно семиотички боји ионако веома сложен језички пејзаж овог насеља.

Приватни натписи

Осим (ретко и различито од региона до региона) написаног имена власника куће, у руралним заједницама у Србији се у центру насеља могу наћи различите врсте огласа, обично о продаји куће или имања. Ови се огласи често налазе и на кућама које се продају. Ови приватни огласи су обично на званичном државном/службеном језику (српском), али у већинским мађарским насељима могу бити и на мађарском језику, који је и иначе један од званичних језика у Војводини, као што је, то, на пример, у јужнобанатском селу Скореновцу (у коме данас живи и мали број Банатских Бугара). У већим насељима постоје натписи на локалној продавници и кафани, њихов број зависи од величине насеља, у новије време број приватних објеката је веома смањен као последица економске кризе и убрзане депопулације руралних насеља.

У свим крајевима Србије уобичајено је постављање умрлица, штампаних обавештења о нечијој смрти која садрже и информације о времену и месту сахране, на јавном месту али и на кућама. У неким крајевима Србије посебно се и обавештења о годишњим поменима такође постављају и на куће или нека уобичајена видљива места у насељу и посебно на улазу у гробље. Постављање умрлица је уобичајено без обзира на вероисповест.

Као илустрација (не)видљивости банатско-бугарског језика на умрлицама послужиће две штампане умрлице снимљене децембра 2015. године у Иванову, оба презимена (Пењов и Гуран) несумњиво су бугарска, а један текст је на латиници, други на српској ћирилици. Обе умрлице (очигледно типског садржаја и визуелног уобличавања) штампане су на истом месту.

Највећи корпус писаних текстова у руралним заједницама представљају записи на локалном гробљу. Степен видљивости мањинских

⁹ О пракси подизања споменика погинулим совјетским војницима у Србији в. MANOLOVIĆ PINTAR 2005.

језика – али и стање њихове угрожености и социјалног статуса – у вишенационалним руралним заједницама Балкана, поред класичних социолингвистичких и антрополошко-лингвистичких метода, веома добро се може сагледати на локалном гробљу.¹⁰

Меморијални контекст банатско-бугарског језичког пејзажа

Савремена лингвистичка и антрополошко-лингвистичка истраживања гробаља и фунерарних натписа на споменицима обављају се пре свега из угла историје језика и заштите мањинских језика. У Војводини су посебну пажњу истраживача различитих дисциплинарних усмерења привлачили јеврејски, немачки и мађарски споменици, а предмет посебне пажње лингвиста из Србије били су српски надгробни споменици у Мађарској (уп. Вуловић/Ћинђић/Јовановић 2008, Вуловић et al. 2009, Вуловић/Ћинђић/Радоњић 2010, Јовановић 2009, Ћинђић/Радоњић 2015).

Овај прилог полази од језичке слике три мултиетничка гробља у српском делу Баната (Јаша Томић, Конак и Скореновац) и једног насеља у румунском делу Баната (Винга) и стања палћанског односно банатско-бугарског језика на споменицима који припадају Палћанима односно Бугарима католицима (одређеним на основу записаног презимена). Ова анализа искључује жене Палћанке које су биле удате за припаднике других народа и тако, у складу са традицијом – промениле своје девојачко презиме. Циљ је био истражити колико је очувана писменост на том језику, будући да у ни у једном насељу не постоји школа на банатско-бугарском језику.¹¹ Анализа ће такође показати колико је банатско-бугарски језик престижан да би био постављен на нечији надгробни споменик (ако се има у виду да се нископрестижни језици – као што је то у Србији, на пример, ромски – не налазе на надгробним споменицима). Како су у питању споменици који обавезно садрже и годину смрти, на основу које се приближно може одредити време постављања натписа, анализа језичког пејзажа гробља има и дијахрону перспективу. У случају три

¹⁰ О социолингвистичком статусу румунског језика у Србији на основу језичког пејзажа сеоских гробаља в. SIKIMIĆ 2011. Анализу натписа на румунском језику на гробљу у Селеушу (Банат) из угла поштовања правописне норме в. у: PEROVIĆ/JANLIĆ 2013.

¹¹ У српском делу Баната католичка црква такође не функционише као школа своје врсте где се учи банатско-бугарски језик, док се у румунском делу Баната тај језик учи код свештеника (уп. NOMACHI 2015).

гробља у српском Банату она временски фиксира и смрт писаног варијанта банатско-бугарског језика (крај 20. века), тачније – слабљење или привремено нестајање банатско-бугарског језика из језичког пејзажа – док усмена варијанта тог језика још увек живи, нарочито у старијим генерацијама, као што то показују квалитативно усмерена теренска истраживања.¹²

Комплетан корпус документације језичког пејзажа гробља морао би да садржи све постојеће споменике на гробљу као и сателитско лоцирање сваког појединачног споменика будући да је за анализу важна и њихова тачна позиција и међусобни положај. Комплетан корпус банатско-бугарских споменика би, такође, морао да садржи и документацију из других гробља (за сада у документацији Балканолошког института САНУ недостаје само гробље у Банатском Двору) али и из градова у које су Банатски Бугари мигрирали из својих аутохтоних руралних заједница (на пример, Зрењанин, Панчево, Вршац).

Лингвистичка анализа фунерарних натписа отвара и низ питања етичке природе: у којој мери су овакви, у суштини приватни и често емотивно веома обојени натписи, и посебно – рецентни, погодни за објављивање уз навођење пуних имена и презимена и фотографија споменика, без обзира на чињеницу да су у питању јавни натписи постављени на јавном месту у циљу меморијализације драгог покојника.

У семиотички сложенем контексту гробља као сакралног простора отвара се теоријско питање које улази у оквире антропологије: ко су пролазници који читају записе на гробљима, односно коме су ови натписи намењени? Постављање записа на надгробним споменицима у циљу меморијализације сасвим је различита стратегија у поређењу са информативним и рекламним циљевима натписа на

¹² Теренска истраживања Банатских Бугара у Војводини истраживачки тим Балканолошког института САНУ започео је 2004. године у насељу Иваново; у истраживачком тиму су радиле М. Вукић, М. Вучковић и Б. Сикимић. Током 2005. године исти тим наставља рад у насељима Скореновац, Конак и Бело Блато (у сарадњи са колегама са Факултета за словенску филологију у Софији). Захваљујући подстицају Мотокија Номађија, 2015. године обновљена су теренска истраживања Банатских Бугара, када је теренски рад, уз интервјуе, обухватио и исцрпно фотографско и видео документовање у насељима Конак, Стари Лец, Јаша Томић, Бело Блато и Иваново као и насеље Винга у Румунији. У истраживачком тиму су радили Љ. Ђурић, А. Сореску Маринковић и М. Номађи. Комплетна документација са ових истраживања налази се у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ. За савремена етномузиколошка теренска истраживања Банатских Бугара уп. РАКОЋЕВИЋ 2012.

градским улицама којима се социолингвистички оријентисана дисциплина ЈП обично бави и могла се објаснити методама геосемиотичке анализе (BEN-RAFAEL et al. 2006).

Квалитативне методе теренског рада могу да дају одговоре на ова питања, одговори су једноставнији када су у питању сеоска гробља. Осим 'објективних' истраживача који документују језички пејзаж гробља и који су, по претпоставци, аутсајдери у истраживаној руралној заједници, постоји неколико нивоа инсајдера који могу имати и сасвим лична читања истих споменика, а неки од њих локално гробље читају из перспективе колективног сећања. О неким појединцима из локалне заједнице можемо говорити и као о двоструким инсајдерима, то су људи који су службено везани уз сакрални простор гробља (свештеници, гробари).¹³

Могућности квалитативне анализе приликом истраживања језичког пејзажа гробља илустроваће два одломка из разговора вођеног на гробљу у Белом Блату 31. 8. 2015. са саговорницом, банатском Бугарком из истог села, разговор на српском језику је водила Биљана Сикимић (БС):

1. [коментар једног натписа на српском језику, латиницом, мађарско име и презиме]: – Његов отац је Мађар, мајка му је Бугарка, а он је ожењен био за Словакињу. (БС: И онда му је текст на српском?) – Да, и онда му је текст на српском.
2. [коментар уз следећи натпис на банатско-бугарском језику: *Tuka pučinja Nosalj Anka 1920–1972 Spomenika se pudilnal dicata (sic!)*]. Ово је Носаљ, и то је Анка и то је палћански. (БС: А Носаљ је палћанско, одавде?) – Па, није она, она је. Њена мама је Палћанка, њена мама је Богменов, а она је била удата за Носаља. Па онда она је остала као Носаљ, знате. (БС: И зато то није палћанско презиме?) – Зато то није палћанско презиме, али она је Палћанка.

У првом случају, споменик написан на српском језику, латиницом,¹⁴ био би искључен из анализе банатско-бугарског језичког пејзажа будући да су име и презиме на споменику несумњиво мађарски. Следећи споменик, написан на банатско-бугарском језику садржи

¹³ Добра илустрација за могућност квалитативних истраживања натписа на гробљу представља студија: РАТКОВИЋ 2005.

¹⁴ Треба напоменути да постоје и натписи на споменицима написани ијекавицом, латиницом, који би се могла сматрати за хрватски језик, будући да хрватски језик традиционално функционише као језик религије код Банатских Бугара (уп. Стојков 1968). Наиме, поред мађарског и банатско-бугарског и у католичким црквама свештеници употребљавају и хрватски језик за литургију, на којој учествују не само локални Хрвати него и Банатски Бугари.

не-палћанско презиме удате жене, али је уз видљиво маркиран језички идентитет неопходна информација квалитативне природе.

Језички пејзаж вишенационалног гробља:
банатско-бугарски језик

За анализу језичког пејзажа приватних ознака банатских Бугара одабрана су два гробља, оба су мултиетничка будући да банатски Бугари у Србији нису већинско становништво ни у једном насељу. Гробље у Јаши Томићу, некадашњем Модошу, мешовито је у религијском погледу, али су католички и православни део ипак међусобно одвојени. Банатски Бугари у насељу Конак сахрањени су у католичком гробљу, православно гробље већинског становништва је сасвим одвојено. Статистички подаци са пописа у Србији из 2002. и 2011. године указују на значајан демографски пад у оба насеља, тако је у насељу Јаша Томић 2002. године било 2.982 становника, а 2011. само 1.505. Међутим, тешко је објаснити пораст броја Бугара на попису из 2011. године (34), будући да их је 2002. године било – 29. У насељу Конак, 2002. године било је 996 становника, године 2011 знатно мање – 777. Бугара је у Конаку 2002. године пописано 73, а пад броја Бугара на следећем попису (45) одговара паду укупног броја становника. Према постојећим статистичким подацима, у још два банатска насеља забележен је пораст броја Бугара – у Скореновцу и Банатском Двору. Истина је да се ради о статистички врло малим бројевима, али је за бројчано тако малу етничку групу као што су Банатски Бугари, свака промена веома значајна и сигурно говори о променама у ставовима о етничком идентитету а не о демографском расту.

Насеље	Укупно 2002.	Бугари 2002.	Укупно 2011.	Бугари 2011.*
Иваново	1.131	307	1.053	254
Скореновац	2.574	77	2.354	80
Конак	996	73	777	45
Јаша Томић	2.982	29	1.505	34
Стари Лец	1.094	9	963	7
Банатски Двор	1.263	8	1.095	11
Бело Благо	1.477	128	1.342	85

* Извор: Документациона табела Републичког завода за статистику Србије.

Ова два насеља (Јаша Томић и Конак) су одабрана за анализу будући да имају сличну ситуацију из угла дијахроне социолингвистике: практично од почетка 20. века није било наставе банатско-бугарског језика (кратко време током Другог светског рата предавао се књижевни бугарски језик),¹⁵ банатско-бугарски језик се користио само у породици и католичкој цркви (постоје молитвеници на банатско-бугарском језику објављени у Румунији), велики број мешаних бракова, изостала је ревитализација језика и културе до које је дошло у насељима Иваново и Бело Блато, као и изузетно мали број људи који се изјашњавају као Бугари у односу на условно релативно велики број у друга два поменута насеља (Иваново – 254, Бело Блато – 85).

У раду ће бити показана и анализа језичких пејзажа гробља у већинском мађарском насељу Скореновац, на коме је банатско-бугарски практично невидљив будући да је овде мађаризација Бугара данас у поодмаклој фази. Према попису из 2011. године Скореновац је имао 2354 становника, од којих 80 банатских Бугара.

Јаша Томић

На гробљу, у данас пограничном насељу Јаша Томић (ранији назив Модош/Modosch), постоје католички и православни део. У католичком делу се налазе стари натписи на немачком језику,¹⁶ уз натписе на мађарском језику и латиничне на српском/хрватском из различитих периода (назив језика се мењао у односу на конкретну језичку политику Аустроугарске, Краљевине Југославије, СФР Југославије и данашње Републике Србије). Језик натписа на споменицима Банатских Бугара се разликује у зависности од временског периода њиховог настанка.

Снимања свих надгробних споменика Банатских Бугара на гробљу у насељу Јаша Томић обављено је фебруара и децембра 2015. Поједини споменици снимљени су више пута будући да су на старијим споменицима натписи тешко читљиви. Анализирани корпус представља инвентар свих банатско-бугарских споменика (али не и

¹⁵ Према КАЛАПИШУ (2015: 69), у Иванову се предавао бугарски књижевни језик од школске 1943/44. до 1945/46. године. Учитељ је био Матија Банчов из Модоша.

¹⁶ Немци из Југославије, укључујући и српски део Баната, по завршетку Другог светског рата били су интернирани у логоре, а њихово исељавање из Југославије почиње од 1949. године; о Немцима у некадашњем Модошу в. MILLEKER 1935.

свих споменика на гробљу). Постоји укупно 63 споменика који несумњиво припадају Банатским Бугарима и сви се они налазе на католичком делу гробља. Утврђивање банатско-бугарског етничког порекла лица коме је подигнут споменик обављено је на основу претходних истраживачких знања о банатско-бугарској заједници стечених тимским теренским радом (уп. Сикимић 2007, 2007а, Сикимић 2009; Вучкович 2008, Vučković 2009, 2010).

Натпис на банатско-бугарском језику има 30 споменика, на латиници их је 23, а њихов језик је српски или некадашњи „српскохрватски“ (на два споменика стоји само латиницом написано име без неког другог текста на основу кога би се могао одредити језик), док их на српској ћирилици има 10.

Последња година постављања текста на банатско-бугарском језику је 1988, тачније те године је преминуо човек коме је постављен запис на банатско-бугарском језику. Постоји неколико породичних споменика на којима је могуће да је цео текст на банатско-бугарском написан у време када је преминула прва особа, а када је касније преминула и друга особа, додата је само година смрти (какав је иначе обичај у Србији). Нажалост, не стоји година подизања споменика па се са сигурношћу не може утврдити време постављања написа на банатско-бугарском а која може бити: 1973/1997; 1986/1997; 1969/1997 (примера таквог бележења година има и из осамдесетих година: 1981/1987; 1973/1992). Могуће је да је цео текст написан нешто касније, на пример годину дана по смрти последње наведене особе будући да је обичај да се споменик подигне најкасније до године дана од смрти (*terminus post quem*). У складу са овим правилом, сасвим је сигурно да је последњи текст на банатско-бугарском језику постављен 1997/1998. године.

У наставку следи списак 21 банатско-бугарског презимена на гробљу у насељу Јаша Томић са бројем споменика у загради. Треба напоменути да су већином у питању породични споменици:

Bánčov (8), Bogdanović (1), Damjanov (7), Djerdjov (3), Guran (5), Ivanović¹⁷ (2), Kalapiš (11), Kelčov (2), Kukurov (3), Lovrov (1), Mirčov (2), Nedeljov (1), Penov (1), Ratkov (2), Romanov (4), Superov (1), Toškov (3), Trankulov (3), Vasilic (1), Vasiljov (1), Virizov (1).

¹⁷ Презимена Ivanović и Vasilic укључена су на овај списак будући да је текст на сва три споменика на банатско-бугарском језику, уп. натпис на споменику породице Vasilic подигнут у периоду 1968–1971: tuk počivat VASILIC ELEONORA 1892–1969 VASILIC FRANC 1890–1971 toze spomen podigna za nija i sebe – još za života suprug FRANC.

Највећу фреквенцију имају бугарска презимена *Kalapiš* (11) и *Guran* (5). Ови подаци могли би се поредити са историјским подацима о презименима која садрже матичне књиге, а евентуално неслагање у броју између ове две врсте података могло би да има различите социјалне узроке (различите врсте миграција, различит социјални статус појединих породица).

Додатна анализа натписа могла би се односити на фреквенцију личних имена уз ограду да су у много случајева у питању етнички мешовити бракови у којима је мало вероватно да је и супруга бугарског порекла без обзира на то што носи бугарско презиме. За даљу лингвистичку анализу и, посебно, анализу у домену лингвистичке антропологије остаје садржај записа (фунерарна формула), начин писања године/датума рођења и смрти, примена банатско-бугарске ортографије и систем родбинских термина (о банатско-бугарским терминима сродства в. у: Бечева 2007, 2009). Анализа бугарских родбинских назива је могућа будући да су они често наведени у оквиру списка људи (обично најближих рођака и брачних другова) који су подигли споменик.

Конак

Снимање банатско-бугарских споменика у насељу Конак обављено је у исто време и на исти начин као и снимање споменика у Јаши Томићу. На католичком гробљу у насељу Конак, осим банатско-бугарских, постоје хрватски (презимена *Lukinić*, *Nemešić*) и мађарски споменици.¹⁸ Претпоставка је да и у Конаку постоји доста мешовитих бракова (што би се лако могло утврдити сравњивањем личних имена брачних другова и деце) и да је због тога мноштво записа писано латиницом.

Старији споменици су подизани за сваког преминулог човека посебно, а у другој половини 20. века доминирају породичне гробнице које су у нашем прегледу представљене као један споменик.

Укупно споменика за које се може претпоставити да су банатско-бугарски има 49, од тога су на банатско-бугарском језику 16, на српској ћирилици их је четири. На мађарском језику постоји један запис, а један је двојезичан, на мађарском и на банатско-бугарском. Доминирају натписи на латиници – 28, од тог броја на два споменика постоји само име, а нема текста на основу кога би се могло закључити који је језик у питању.

¹⁸ О хрватско-(банатско-)бугарским мешовитим браковима уп. Vučković 2004.

На гробљу у Конаку потврђено је 17 банатско-бугарских презимена, од којих највећу фреквенцију имају презимена *Mirčov* (10) и *Guran* (6).

Budurov (4), Damjanov (2), Djerdjov (2), Gančov (1), Guran (6), Jankulov (3), Karaivan (1), Kerčov (2), Lovrov (5), Mirčov (10), Monjov (3), Nečov (1), Nedeljov (1), Petkov (4), Sofran (1), Superov (2), Topčov (1).

Последњи споменик са текстом на банатско-бугарском језику у Конаку подигнут је између 1992. и 1997. године. Ову последњу годину записа на банатско-бугарском језику немогуће је утврдити будући да на споменику пише да је подигнут за живота. Супруга која је подигла споменик била је Мађарица јер јој је девојачко презиме било Хорват. Њено лично име – *Eržebet* – такође је мађарско, али није написано мађарским правописом. Важно је уочити да је супруга (Мађарица) подигла супругу (Банатском Бугарину) и себи споменик на банатско-бугарском језику, а година њене смрти (1997) уклесана је у споменик касније.

У оба истраживана насеља (Јаша Томић и Конак) нема потврде било каквог натписа на банатско-бугарском језику у 21. веку. Ова чињеница би се можда могла променити ревитализацијом банатско-бугарског језика и културе, до какве је у новије време дошло у друга два банатско-бугарска насеља у српском делу Баната – у селима Иваново и Бело Блато. Разлоге за процентуално сразмерно велики број записа на банатско-бугарском језику у односу на ситуацију у Конаку могла би објаснити истраживања друге природе (квалитативни интервјуи са локалним Банатским Бугарима усмерени на усмену историју).

Скореновац

Језички пејзаж гробља у селу Скореновац јасно показује „језичку смрт“ банатско-бугарског језика. На основу теренског снимања обављеног октобра 2012. године, на гробљу у Скореновцу је постојао 21 споменик са бугарским презименима, али је натпис на банатско-бугарском језику постојао само на једном споменику. Овај натпис је релативно нов (*terminus post quem* је 2007. година), а разлози његовог постављања морали би се истражити квалитативним теренским методама.

На једном споменику (на коме нема додатног текста) за писање имена и презимена коришћена је банатско-бугарска или српска/хр-

ватска латиница (*Bánčov*), а један помен имена био је на ћирилици (Дечов). Сва остала банатско-бугарска презимена записана су мађарском ортографијом уз фунерарни запис на мађарском језику: Barjaktárov (Zsuzsanna, György), Bobojcov (Mária, Jván), Mircssov (Anna), Bobojcsov (Iván, Petra) (девојачко презиме Toskov), Bobojcsov (Balász, Anna) (девојачко презиме Mravlyov), Decsov (Erzsébet, Tamás), Decsov (Márija, Miklos), Gáncsov (Károly, Erszébet), Gurán (Tamás, Julianna), Gyergyov (Gergely, Anuska), Mlekov (Margit, János), Mravljov (Mária, Petra), Mravlyov (Maria, Tamás), Pirkov (József, Zsuzsanna), Romanov (Rozália, József), Telbisz (Péter, Julianna, Marianna), Teranov (Damján, Rozália), Topcsov (József, Katalin), Valkov (Tamás).

Винга у Румунији

Теренско истраживање банатско-бугарских споменика у Винги (историјски Банат, данас у Арадској жупанији, Румунија), обављено је августа 2014. и јуна 2015. године. Због великог броја споменика на гробљу у Винги, палћански споменици нису могли бити документовани у целини. За разлику од три банатско-бугарска гробља у српском делу Баната, у Винги постоје сасвим савремени споменици са натписом на банатско-бугарској латиници (на пример, из 2006. и 2011. године). На многим банатско-бугарским споменицима је, међутим, видан утицај румунског језика, било да је у питању румунска ортографија бугарских имена (*Puşcov*), било да су натписи бугарско-румунски двојезични (*Odihnească-se în pace* „Нека почива у миру“), или су коришћене уобичајене румунске фунерарне скраћенице. На неким споменицима видљив је и утицај мађарске ортографије. Осим на приватним споменицима, банатско-бугарски језик је у пејзажу гробља у Винги видљив и на записима испред капеле постављеним 1848, а обновљеним 2009. године. На банатско-бугарским споменицима у Винги нема ћириличних записа који би могли сведочити о утицају бугарског књижевног језика.¹⁹

¹⁹ Исто важи и за друга насеља Банатских Бугара у Румунији. Међутим, у селима попут Брешћа, Старог Бишнова, иако нема споменика с ћириличним записима, лако се могу наћи вишејезичке табле које садрже натпис на бугарском књижевном језику. Нема сумње да у тим насељима нема православних Бугара осим ретких изузетака, а бугарска ћирилица функционише као симбол бугарског идентитета да би се јасније истакло да у тим насељима живе Бугари.

Без обзира на чињеницу да у Винги већ скоро пола века нема школске наставе на књижевном бугарском језику, овако активан и жив банатско-бугарски језички пејзаж вероватно, са једне стране, дугује постојању неколико споменика са банатско-бугарским натписом у центру насеља, као и натписима унутар католичке катедрале, а са друге – блиским контактима са центром банатско-бугарске писмености у насељу Стар Бишнов/Dudești Vechi.

Завршна разматрања: језички пејзаж вишенационалног гробља

Гробља у мултиетничким и мултиконфесионалним руралним заједницама, правно регулисана и плански изграђена крајем 18. века у Аустријском царству, коме је припадао и Банат у целини, омогућавају неколико нивоа читања: историјско, професионално, етничко, етнографско, естетичко и лингвистичко (COLTA 2014).²⁰ Уз све ове перспективе, могуће су још и социјална па и фолклористичка перспектива читања гробља, будући да на старијим споменицима из двадесетог века, осим натписа, постоје и фотографије Банатских Бугара или Палћена у традиционалној ношњи.

Уз читање важно за језички пејзаж, гробља у Конаку и Јаши Томићу важна су и за историју Банатских Бугара будући да у њима постоје споменици личностима значајним за локалну историју. У питању су, на пример, споменик на српском/хрватском језику угледном позоришном редитељу и песнику Ђорђу (Георгиј) Дамјанову–Ђекши²¹ на гробљу у Јаши Томићу из 1991. године, односно двојезични банатско-бугарско/мађарски споменик учитељу Габору Софрону, погубљеном 1. 11. 1944. године, који се налази на гробљу у Конаку. У периоду социјализма и неки банатско-бугарски споменици нису имали крст као обавезну ознаку хришћанске вероисповести, а неки су имали и звезду, знак атеизма и припадности Савезу комуниста Југославије.

²⁰ Антрополошка студија COLTA 2014 бави се анализом сеоских гробља у комуни Секусић (рум. Secusigiu) у жупанији Арад (Румунија): у четири насеља ове комуне живи пет етноса (Румуни, Срби, Мађари, Немци и Роми). У монографији посвећеној језику Срба у Чипу (Мађарска), Марија Илић као илустрацију стања српског језика објављује и два савремена натписа са локалног гробља (ILIĆ 2014: 143–144).

²¹ Радећи као наставник у школи у Банату, Ђорђе Дамјанов је објављивао патриотске песме у Румунији, где су се тада штампали *Banátsći balgarsći glásnić* и *Banátsći balgarsći kalendár* (уп. НОМАСНИ 2016: 183–184).

Неопходна ограда уз анализу банатско-бугарског лингвистичког пејзажа гробља односи се на ауторство записа будући да наручници споменика свакако сами састављају текст који ће бити уклесан на споменику, али конкретна реализација припада неком каменоресцу који, готово је сасвим сигурно, не зна банатско-бугарски језик. Наручилац споменика, Банатски Бугарин, такође се са великом вероватноћом може претпоставити, само пасивно влада писаном формом банатско-бугарског језика. Може се претпоставити да су у великом броју записа на банатско-бугарском језику преузимане већ готове, стандардне формуле које не дозвољавају језичку креативност.

Релативно скоро институционално успостављена видљивост банатско-бугарског језика у јавном простору Иванова могла је утицати на ревитализацију приватног банатско-бугарског језичког пејзажа на локалном гробљу, што би отворило још један важан правац могућих истраживања. Ипак, снимање бугарских споменика на гробљу у Иванову обављено децембра 2015. године показало је да ни овде практично нема споменика из 21. века са банатско-бугарским натписима. Ефемерне „умрлице“ које постоје паралелно са споменицима у камену такође би могле бити предмет истраживања језичког пејзажа, али овај задатак подразумева честе посете терену и њихово ургентно документовање јер се – исто као и приватни огласи на јавном месту – брзо уништавају под утицајем атмосферских прилика.

Чињеница да су на свим постојећим бугарским ћириличним споменицима записи на српском језику и да ни у једном од истраживаних гробља нема записа на бугарском стандардном језику, односно на – бугарској ћирилици, указује на то да су употреба и познавање стандардног бугарског језика код Банатских Бугара ограничени. Истовремено, употреба банатско-бугарског језика, писаног банатско-бугарском латиницом на сразмерно много споменика све до краја 20. века у српском делу Баната, а активно и данас у Винги у румунском делу Баната, указује на велики значај који банатско-бугарски језик има у очувању идентитета Банатских Бугара.

Литература

- БЕЧЕВА, Ничка 2007. „За роднинските названия в говора на павликяните в сръбския Банат“, *Българските острови на Балканите*, София: Издателство Фигура, 146–154.
- БЕЧЕВА, Ничка 2009. „Термини за крвно и брачно родство в говора на Българите Павликяни въ Войводина“, *Сръбски језик XIV*, Београд, 307–314.

- ВАЧКОВА, Кина 2014. „Закон за езика в славјанските земи“, *Српски језик XIX*, Београд, 521–536.
- ВУЛОВИЋ, Наташа, Ђинђић Марија, Јовановић, Владан 2008. „Сентандрејски епитафи“, *Епархија будимска* 15, Сентандреја–Будимпешта, 32–34.
- ВУЛОВИЋ, Наташа, Ђинђић, Марија, Радоњић, Данијела 2010. „О називима за занимања, звања и занате на епитафима Српског сентандрејског гробља“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 76, Београд, 131–136.
- ВУЛОВИЋ, Наташа, et al. 2009. „Филолошка истраживања на српском градском сентандрејском гробљу“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 74/1–4, Београд, 309–314.
- ВУЛОВИЋ, Наташа, et al. *Саборно гробље у Сентандреји. Прошлост и најновији*, Београд: САНУ, Одељење друштвених наука et al., 2012.
- ВУЧКОВИЋ, Марија 2007. „Други у дискурсу Марка Гурана“, *Българските острови на Балканите*, Софија: Издателство Фигура, 205–218.
- ВУЧКОВИЧ, Мариа 2008. „Болгары – это мы или другие? (Само)идентификация павликан из Баната“, *Etnolingwystika* 20, Lublin, 333–348.
- ДУЛИЧЕНКО, А. Д. 2014. „Славјанские литературные микроязыки в лингвокультурном пространстве Европы“, *Актуальные этноязыковые и этнокультурные проблемы современности*, Книга I, (отв. ред. Г. П. Нецименко), Москва: Фонд „Развития фундаментальных лингвистических исследований“, 180–218.
- ДЖОНОВА, Марина 2007. „Удвояване на дополнението в говора на българите павликяни в Сърбия“, *Българските острови на Балканите*, Софија: Издателство Фигура, 170–179.
- ЂИНЂИЋ, Марија, Радоњић, Данијела 2015. Епитафи на саборном гробљу у Сентандреји као важан извор за антропонимска проучавања, *Исходништа I*, Темишвар–Ниш: Савез Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 383–390.
- ИВАНОВА, Ценка, Бечева, Ничка 2003. „Говорът и книжно-езиковата практика на българите – католици от сръбския Банат“, *Славистика VII*, Београд, 353–359.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан 2009. „О неким културолошким аспектима лингвистичких истраживања старих сентандрејских надгробних натписа“, *Језик, књижевност, идентитет. Језичка истраживања* (В. Лопичић, Б. Мишић Илић, ур.), Ниш: Филозофски факултет, 153–158.
- ЛИКОМАНОВА, Искра 2007. „Модел на езиковокомуникативна ситуација в павликјанскиј говор на банатските българи в Сърбия“, *Българските острови на Балканите*, Софија: Издателство Фигура, 137–145.
- НЕДЕЛКОВИЋ Правдић, Марија 2015. „Значај језичког пејзажа у проучавању мањинске језичке политике“, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 48/1, Нови Сад, 37–50.
- РАТКОВИЋ, Драгана 2005. „Разговор на гробљу: језик Свете Станковића“, *Бањани на Балкану. Идентитет етничке заједнице* (Б. Сикимић, ур.), Београд: Балканолошки институт САНУ, 201–217.
- РОСИЋ, Боса 1999. *Шарена села. Гробља и надгробни белези у средњем и доњем току Увца*, Прибој: Едиција Јагат, 1999.

- СИКИМИЋ, Биљана 2007. „Етнолингвистички и социоллингвистички концепти о мањинама на Балкану“, *Положај националних мањина у Србији*, САНУ, Београд, 401–419.
- СИКИМИЋ, Биљана 2007а. „Бугари као скривена мањина“, *Българските острови на Балканите*, Софија: Издателство Фигура, 11–22.
- СТОЈКОВ, Стојко 1967. *Банатският говор*, Софија: Българска академия на науките.
- ТЕЛБИЗОВ, Карол, ВЕКОВА-ТЕЛБИЗОВА, Марија. *Традиционен бит и култура на банатските българи*, Софија: Сборник за народни умотворения LI, 1963.
- ТИШЕВА, Ђовка 2007. „Синтактични особености в говора на банатските българи в Сърбија“, *Българските острови на Балканите*, Софија: Издателство Фигура, 155–169.
- ТРБОЈЕВИЋ, Данило 2011. „Крајпуташи у урбаним срединама. Анализа сакралне и профане природе савремених крајпуташа с акцентом на њиховој комуникацији“, *Гласник Еџнографског музеја* 75, Београд, 131–154.
- УЗЕНЕВА, Елена 2007. „Современное состояние говора и народной культуры с. Бело Блато, Банат“, *Българските острови на Балканите*, Софија: Издателство Фигура, 180–187.
- BRADLEY, David 2011. “A survey of language endangerment“, *The Cambridge Handbook of Endangered Languages* (P. K. Austin, J. Sallabank, eds.), Cambridge University Press, 66–77.
- COLTA, Rodica 2014. „Lecturi posibile ale cimitirului în localitățile multietnice“, *Studii și comunicări de etnologie XXVIII*, Sibiu, 118–128.
- DAVELUY, Michele, FERGUSON, Jenanne 2009. “Scripted urbanity in the Canadian north“, *Journal of Linguistic Anthropology* 19, 78–100.
- DU PLESSIS, Theodorus 2009. „Die Pan-Suid-Afrikaanse Taalraad en die regulering van taalsigbaarheid in Suid-Afrika—’n ontleding van taalregteklages“, *Southern African Linguistics and Applied Language Studies* 2009, 27, 173–188.
- GORTER, Durk 2007. *The linguistic landscape in Rome: Aspects of multilingualism and diversity*, Fryske Akademy/Universiteit van Amsterdam Partner in SUS.DIV, a European Research Network of Excellence, Working paper of IPRS, Roma, 1–28.
- GORTER, Durk et al. *Minority languages in the linguistic landscape* (Durk Gorter et al, eds), Palgrave Macmillan, 2012.
- GORTER, Durk 2013. “Linguistic landscape in a multilingual world“, *Annual Review of Applied Linguistics* 33, 190–212.
- GRBAVAC, Ivana 2015. Linguistic landscaping as an RST research method: the downfall of language policies in a post-war context“, *European Journal of Applied Linguistics* 3/1, 87–110.
- HÉLOT, Christine et al. *Linguistic Landscapes, Multilingualism, and Social Change* (Christine Hélot et al, ed.), Frankfurt am Main etc: Peter Lang, 2012.
- ILIĆ, Marija. *Discourse and Ethnic Identity: The Case Study of Serbs in Hungary*, München, Berlin: Verlag Otto Sagner, 2014.
- JAWORSKI, Adam, THURLOW, Crispin (eds.). *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London & New York: Continuum, 2010.

- JUFFERMANS, Kasper, COPPOOLSE, Jannet 2012. "How Literate, Low-Literate and Non-Literate Readers Read the Linguistic Landscape in a Gambian Village", *Linguistic Landscapes, Multilingualism, and Social Change* (C. Hélot, M. Barni, R. Janssens, C. Bagna, eds.), 233–248.
- KALAPIŠ, Augustin 2015. *140 godina osnovne škole „Moša Pijade“ u Ivanovu 1875–2015*. Ivanovo: Udruženje banatskih Bugara „Ivanovo-Banat“ – OŠ „Moša Pijade“.
- MANOJLOVIĆ PINTAR, Olga 2005. „Široka strana moja rodna”. Spomenici sovjetskim vojnicima podizani u Srbiji 1944–1954“, *Tokovi istorije* 1–2, Beograd, 134–144.
- MILLEKER, Felix. *Geschichte der Gemeinde Jaša Tomić (Módos, Modosch) im Banat*, Wrschatz: Verlag der artistischen Anstlat, 1935.
- MORIARTY, Máiréad 2014. "Languages in motion: Multilingualism and mobility in the linguistic landscape", *International Journal of Bilingualism* 18/5, 457–463.
- NOMACHI, Motoki 2015. "The Rise, Fall, and Revival of the Banat Bulgarian Literary Language: Sociolinguistic History from the Perspective of Trans-Border Interactions", *The Palgrave Handbook od Slavic Languages, Identities and Borders* (T. Kamusella, M. Nomachi, C. Gibson, eds.), London: Palgrave Macmillan, 394–438.
- NOMACHI, Motoki 2016. "Whose literature? Aspects of Banat Bulgarian Literature in Serbia", *Perspectives on Contemporary East European Literature: Beyond National and Regional Frames* (Kenichi Abe ed.), Sapporo: Slavic-Eurasian Research Center, 179–192.
- PIETIKÄINEN, Sari 2014. "Spacial interaction in Sámiland: Regulative and transitory chronotopes in the dynamic multilingual landscape of an indigenous Sámi village", *International Journal of Bilingualism* 18/5, 478–490.
- POPOVIĆ, Virđinija, JANJIĆ, Ivana 2013. "Romanian tombstone and epitaph in Banat village Seleuš", *Filologija i interkulturalnost* (Aleksandra Vraneš, Ljiljana Marković, ur.), Beograd: Filološki fakultet, 139–151.
- RAKOČEVIĆ, Selena 2012: "Musical practice of the Banat Bulgarians: a brief geopolitical mapping", *Musical Practices in the Balkans: Ethnomusicological Perspectives* (D. Despić, J. Jovanović, D. Lajić-Mihajlović, eds.), Belgrade: Institute of Musicology, 221–236.
- RICENTO, Thomas 2000. "Historical and theoretical perspectives in language policy and planning", *Journal of Sociolinguistics* 4/2, 196–213.
- SALMINEN, Tapani 2007. "Endangered languages in Europe", *Language Diversity Endangered* (M. Brezinger ed.), Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 205–232.
- SHOHAMY, Elana. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*, London – New York: Routledge, 2006.
- SHOHAMY, Elana, GORTER, Durk (eds.). *Linguistic landscape. Expanding the scenery*, New York – London: Routledge, 2009.
- SHOHAMY, Elana, BEN RAFAEL, Eliezer, BARNI, Monica (eds.). *Linguistic landscape in the city*, Bristol – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2010.
- SIKIMIĆ, Biljana 2009. "Being 'Hidden' within a Minority. The Adoption of Bulgarians into the Ethnic Group of Serbs in Hungary", *(Hidden) Minorities. Language and Ethnic Identity between Central Europe and the Balkans* (Ch. Prmitzer, K-J. Hermanik, E. Staudinger, eds), Lit Verlag GmbH & Co. KG, Wien, 189–200.

- SIKIMIĆ, Biljana 2011. "Romanian linguistic identity in today Serbia", *Cultural Spaces and Archaic Background* (D. Suiogan, Ş. Mariş, C. Dărăbuş eds.), Baia Mare: Editura Univeristăţii de Nord; Editura Ethnologica, 14–33.
- STEINKE, Klaus 2006. „Zur Vitalität bulgarischer Minderheiten in Rumänien“, *Marginal Linguistic Identities, Studies in Slavic Contact and Border Varieties* (D. Stern, Ch. Voss, eds.), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 75–85.
- TELBIŠ, Karol 1938. *200 godina u Banat 1738–1938: života i običaja na banatscité balgare*, Timișoara: Banatsci balgarsci glásnič, 1938.
- VUČKOVIĆ, Marija 2004. Kajkavci u Banatu: lingvistička situacija i polna diferencijacija, *Скривене мањине на Балкану* (Б. Сикимић, ур.), Београд: Балканолошки институт САНУ, 199–215.
- VUČKOVIĆ, Marija 2009. „Bugari Pavličani u srpskom Banatu. Savremena istraživanja malih etničkih zajednica“, *XVI vek, Forum za proevropsku komunikaciju* 3, Pančevo, novembar/decembar 2008. [2009], 2–8.
- VUČKOVIĆ, Marija 2010. "Language and Religion among Bulgarian and Croatian Roman Catholics in the Serbian Banat", *Ottoman and Habsburg Legacies in the Balkans. Language and Religion to the North and to the South of the Danube River*, (Ch. Voß, ed.), München – Berlin, 247–264.
- VUKOVIĆ, Petar 2012. „Jezični krajobraz Subotice“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Subotica, 163–178.

Биљана Ј. Сикимич, Мотоки Ђ. Номачи

ЈЗЫКОВОЈ ПЕЙЗАЖ МЕМОРИАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА
МНОГОЈЗЫЧНОГО ОБЩЕСТВА: БАНАТСКИЕ БОЛГАРЫ /
ПАЛЬЧАНИЕ В СЕРБИИ

Резюме

Предметом исследования в данной статье является анализ малых языков и языковой политики в сербской части Баната сквозь призму языкового пейзажа мемориального пространства банатских болгар (поселки Конак, Яша Томич и Скореновац). Показаны изменения в частных идеологических позициях относительно письменного банатско-болгарского языка посредством анализа стратегий языкового выбора для надписей на надгробных памятниках двадцатого века, а также лингвистических тенденций, которые наблюдаются на памятниках, установленных в двадцать первом веке.

Ключевые слова: языковой пейзаж, банатские болгары, многоязычие, надгробные надписи, сакральное пространство, антропонимия, угрожаемые языки.

Biljana Lj. Sikimić, Motoki Y. Nomachi

LINGUISTIC LANDSCAPE OF MEMORIAL SPACES IN MULTINATIONAL COMMUNITIES: THE CASE OF BANAT BULGARIANS IN SERBIA

Summary

For the *linguistic landscape* analysis of private signs of Banat Bulgarians we chose two cemeteries, both of them multiethnic, since Banat Bulgarians in Serbia do not form a majority population in any village. The cemetery in Jaša Tomić/Modoš is religiously mixed, but the Catholic and Orthodox part are still divided. Banat Bulgarians in Konak village are buried in the Catholic cemetery; there is a separate Orthodox cemetery for the majority population. These two villages (Jaša Tomić and Konak) were selected because they share a similar situation from the diachronic socio-linguistical point of view: apart for a brief time during World War II, the Bulgarian/Paulician language was hardly taught since the early 20th century; Bulgarian was used only in the family and the Catholic church (there are prayer books in Banat Bulgarian); there were many mixed marriages; there was no revival of language and culture

As inscriptions on all existing Banat Bulgarian Cyrillic headstones are in Serbian and none of the cemeteries visited have inscriptions in Bulgarian, or rather in the Bulgarian Cyrillic, this indicates that the use and knowledge of standard Bulgarian is limited among the Banat Bulgarians. At the same time, the use of Banat Bulgarian in the Latin alphabet on a proportionally large number of headstones up to the end of the 20th century in the Serbian part of the Banat, and also actively today in Vinga in the Romanian part of Banat, indicates the great importance of the Banat Bulgarian language in preserving the identity of Banat Bulgarians.

Keywords: linguistic landscape, Banat Bulgarians, multilingualism, funerary inscriptions, sacred space, anthroponyms.